

HELEN DOOR BREKEN

Een kleine theologie voor een burn-out cultuur

Open Colleges Leerstoel Inventieve Theologie
door Chris Doude van Troostwijk

Doopsgezind Seminarie, Faculteit Theologie & Religie VU, Amsterdam
Luxembourg School of Religion & Society, Luxemburg
Zoom 01/03-08/10 juni 2021

Van alle beschavingsziekten is de 'burn-out' ongetwijfeld de bekendste. Het Engelse begrip heeft oudere termen ruimschoots ingehaald. We zijn niet meer overwerkt, of uitgeblust of opgebrand: we zijn 'burned-out'. Volgens de Duits-Koreaanse filosoof Byung-Chul Han leven we zelfs in een 'burned-out society', die lijdt aan een teveel aan positiviteit. Alles is mogelijk, en tegelijk is nooit iets af. Dat leidt tot een discrepantie tussen wat *kan* en wat *zou moeten*. En tot stress. Maar niet alleen individuen, onze gehele cultuur is verwickeld in een proces van zelfuitputting. Op ecologisch niveau staan de zaken er slecht voor. De brandstoffen raken op, en hun opbranden bedreigt de mogelijkheid van menswaardig leven op aarde.

De hemelvaart van Elia, 1627 door David Colijns.
(40.5 cm × 72.2 cm; Rijksmuseum Amsterdam)

Wat kan de bijdrage van het geloofsdnken aan deze sluipende burn-out crisis zijn? Op het eerste gezicht weinig en theologen hebben zich dan ook maar mondjesmaat met het verschijnsel bemoeid. Toch ligt er een veld braak, waar de theoloog zijn of haar reflecties op zou moeten loslaten. "Burn-out societies" ontstaan, wanneer mensen hun geloofshuishouding niet meer op orde krijgen, wanneer ze 'alles maar geloven omdat anderen het geloven' of omgekeerd, wanneer ze geloven alleen dat te mogen en te moeten willen geloven wat ze echt en authentiek zelf willen. Geloven is - naast denken, willen en voelen - een fundamentele, menselijke verhouding tot de werkelijkheid. (Husserl sprak van een *Urglaube*.) Het is een ongearticuleerde relatie die vraagt om vorm en betekenis. Bijvoorbeeld in de religie, maar ook in andere cultuurverschijnselen. Met de secularisatie, heeft dit 'geloven' zijn vorm verloren. Niet meer gebonden door religieuze,

symbolische of rituele kaders, trad het buiten zijn oevers. Sindsdien doortrekt het alle velden van de samenleving. Zonder onze instemming of beaming, dringt het met zijn gezichtsloze tirannie door tot in de poriën van ons bestaan. En het beveelt: economisch - gij kunt en zult uw eigen broek meer dan ophouden (arbeid) -, cultureel - gij zult en kunt meer zijn dan de goden (technologie) - of communicatief - gij zult en kunt uzelf omwille van uzelf verliezen (amusement). Dachten we net af te zijn van het oude en nefast religieuze 'heilige moeten', dan worden we vandaag geconfronteerd met de seculiere ontpopping ervan in het technologisch-consumptief 'niet-anders-kunnen'. Vrijheid ontpopt zich als fataliteit.

Kortom, de burn-out cultuur heeft baat bij goede theologie. Dat wil zeggen bij een theologie die de strijd tegen de idolatrie van het heilig-moeten en het niet-anders-kunnen begeleidt en motiveert. Theologie moet *ars credendi* worden, omdat het geloven als een wild vuur gevaarlijk uitslaand of sluimerend als een veenbrand om zich heen grijpt. En het zal heel wat aan vroom geduld en aan theologische inventiviteit vragen om het in bedwang te houden.

Drie opgaven aan de theologie: metaforisch, historisch, spiritueel

De theologie kan verschillende wegen bewandelen, wil ze deze taak realiseren en een bijdrage leveren aan de strijd tegen de burn-out cultuur.

Lucas Cranach de Jongere Eliahe de Baälpriesters (1545, Staatliche Kunstsammlungen Dresden).

Allereerst heeft ze de taak van metaforische en mythische analyse. Vuur is een ambigu element. Tegelijk voorwaarde voor overleven en oorzaak van de dood. Zonder vuur geen kookkunst en geen warmte in huis. Maar een schoorsteenbrand kan datzelfde huis verwoesten. Vandaar dat het vuur in vrijwel elke religie sacrale waarde ontving. In Heliopolis vereerden de Egyptenaren hun Ra. De Rigvade, het oudste heilige boek van het Hindoeïsme, laat maar liefst drie vuurgoden de scepter zwaaien: Surya, de zonnegod, Indra, de bliksem-god en Agni, de offer- een haardgod wiens naam verwant is met het Latijnse 'ignis' (vuur).

Net als Agni, beschermd in het oude Griekenland Hestia, de god van het haardvuur, de veilige en beschermde omgeving voor menselijk leven op aarde mogelijk maakt. In Rome bewaakten de Vestaalse Maagden het heilig vuur van de godin Vesta, en volgens de Christelijke mythologie stal Lucifer het vuur uit de hemel om het naar de hel te dragen. Hier ligt voor de theologie, als wetenschap van symbolen en archetypen, op z'n minst een reflexieve verantwoordelijkheid.

Elia in de woestijn (1818 Washington Allston) 125.09 x 184.78 cm, Museum of Fine Arts, Boston

Vervolgens moet de theologie iets met de eschatologische wereldvisies uit de stoa, de gnostiek en de Christelijke geloofsleer. Aan het vuur zal de wereld ten ondergaan, voorspelden de eschatologen. De ecologische crisis lijkt hen gelijk te geven., maar niet het vuur op zich, maar het beheersen ervan v raagt al onze aandacht. Overigens schrijven verschillende auteurs de 'ondergang van het Avondland', de ecologische verwoesting en de culturele zelfuitputting, op het conto van de Christelijke godsdienst. Met name Max Weber in zijn *Die Ethik des Protestantismus und der Geist des Kapitalismus* heeft indirecte overtuigd van

de schuld van het Christelijke denken aan de huidige 'burn-out-society'. Een veel oudere auteur, Étienne de la Boétie wees al in 1548 op de paradox dat in principe vrije burgers, mede onder druk van de religie, zich overleverden aan wat hij noemde een 'servitude volontaire', een perverse *zelfverkozen slavernij*. Het actuele teveel aan positiviteit, werkdruk en prestatiedrang, zelfonderwerping in de hoop er 'ooit' beter van te worden, is het niet in zichzelf de een uiting van wat je een seculiere vorm van plichtreligie zou kunnen noemen? Vandaag heeft de eschatologie - het denken over het einde van de wereld - meer dan theologische urgentie dan ooit. Ook al doet onze samenleving zich voor als zijnde door en door gesecculariseerd, de sporen van het Christelijke (of gnostische) verlossingsgeloof zijn nog lang niet uitgewist. Een theologische analyse van deze diepe historische oorzaken van onze culturele en collectieve burn-out, die zijn individuele repercussies heeft, is geboden. Immers, waar de oorzaak te vinden is, daar zou ook weleens (het begin van) een oplossing gezicht moeten worden.

Le sommeil d'Elie (1650, Philippe de Champaigne (1602-1674)
Musée de Tessé, Mans, France.

En tenslotte is er de pastorale en spirituele verantwoordelijkheid. Als er een theoloog is, die heeft gewezen op de spirituele burn-out, dan is het wel Kierkegaard. Hij stelde de ondraaglijke religieuze last van het Christendom aan de kaak, het uitputtende karakter van de relatie tussen God en mens, en de vrees en angst die ermee gepaard gaan. Daarmee schaart hij zich onder de woestijnvaders, die worstelden met de *acedia*, het verlies aan spirituele moed en enthousiasme dat men in verband met depressiviteit brengt. De profeet Elia maakte zo'n ervaring mee. Even tevoren had hij op spirituele toppen gewandeld. De Baälpriesters hadden het nakijken, toen hij, op de berg Karmel, het goddelijk vuur uit de hemel wist te bidden om het brandoffer aan te steken.

Daarna moest hij vluchten voor de wraakzucht van Izebel, hij verschool zich onder een struik in de woestijn, vraagt God om de dood, kreeg er de stilte als antwoord voor terug. Maar ook water en brood, om weer aan de slag te gaan. Zijn wederopstanding werd gevierd met het beeld van zijn hemelvaart op een *vrige wagen!* (1 Kon. 18-19).

Methode en opbouw van het college

In dit college lopen we verschillende motieven langs van een *burnout-theologie in wording*. De acht bijeenkomsten zullen *grosso modo* steeds de volgende opzet hebben. Na een 'lezing' van ongeveer een uur, bediscussiëren we in kleine groepen (de 'break-out rooms') een aspect van de burn-out thematiek. Zo vergelijken we in het eerste college verschillende afbeeldingen van het Elia-verhaal. De bevindingen van de gesprekken delen we plenair. Het materiaal van de lezingen wordt aan de studenten ter beschikking gesteld, onder het voorbehoud dat het hier slechts gaat om 'werk-teksten' die (nog) voor verspreiding geschikt zijn. Waar nodig werken we aan de hand van korte passages uit de literatuurlijst.

De opbouw van het college volgt de weg van de medische diagnostiek. We beginnen met 'symptoombeschrijving'. Hoe doet burn-out zich voor in onze cultuur zowel op individueel als op sociaal niveau? Wat zijn de tekenen ervan? Het zal blijken dat burn-out een moeilijk te diagnosticeren verschijnsel is. De grenzen ervan zijn niet scherp en de symptomen verschillen per individu en wellicht ook per sociale groep. Toch leiden de uitwendige symptomen naar diep verborgen oorzaken. Van de *symptomatologie* maken dan ook de overstap naar de *etiologie* (oorzakenleer). Burn-out staat op het kruispunt van drie motieven, die aandacht opeisen: de economische (arbeid), de culturele (consumptie) en de communicatieve

(amusement). Het is op dit punt dat we geleidelijk van een sociaalpsychologische of filosofische benadering de overgang kunnen maken naar de theologie. Max Weber wijst ons hier de weg in het veld van het sociale en economische leven. Met Kierkegaard openen we de dimensie van de spirituele vragen. Hier zullen we ook Elia, zijn successen en zijn stress-ervaringen, maar ook zijn religieuze triomf weer tegenkomen. Het gebed - een combinatie van aandacht en erkenning, van ontlediging en ontvankelijkheid - blijkt een therapeutische werking te hebben. In het laatste college blikken we terug. Welke lessen voor de omgang met de huidige stress-cultuur kunnen we uit onze omzwerving trekken? We zullen kennismaken met wat, in onze tijd, wellicht de kernopgave van alle religie en de haar begeleidend theologie is. Ze dient zich te ontvouwen tot een *ars bene credendi*, tot een kunst om goed en menswaardig te geloven.

College-opbouw in schema

<i>College</i>	<i>Thematiek</i>	
1. di. 01/06/2021 10h00-12h00	Inleiding: religie en burn-out.	Van archetypes tot pastorale verantwoordelijkheid.
2. di. 01/06/2021 13h30-15h30	Psychosociale <i>symptomatologie</i> .	Een vijfvoudige tirannie van het seculiere heilige moeten.
3. do.03/06/2021 10h00-12h00	Een filosofische <i>etiologie</i> (oorzakenleer).	Arbeid, technologie en amusement en hun geestdodende effecten.
4. do.03/06/2021 13h30-15h30	Filosofische burn-out <i>etiologie</i>	Perfectiezucht, innovatiedwang, statusangst
5. di. 08/06/2021 10h00-12h00	Sociaal-theologische <i>etiologie</i> .	Over het lijden aan Weber-stress en de heilige kwelgeest van het kapitalisme.
6. di. 08/06/2021 13h30-15h30	Theologische <i>etiologie</i> .	Kierkegaard over het geloof als oorzaak van burn-out
7. do. 10/06/2021 10h00-12h00	Theologische <i>therapie</i> .	Over het gebed als bron van authenticiteit en erkenning
8. do. 10/06/2021 13h30-15h30	<i>Geloofshygiëne</i> . Een theologische verantwoording.	Methodologische scepsis als bevrijding van geloofsdruk.

We zich wil inschrijven voor dit college melde zich aan op het bureau van de Algemene Doopsgezinde Sociëteit: Vera Kok: vera.kok@ads.nl.

Elie enlevé au ciel sur un char de feu (1740, Giuseppe Angeli)
National Gallery of Art, Washington